

A VÁRSZÍNHÁZ

A Ludai Várban négy évtizede alussza csipkerózsika-álmát a Várszínház. Az ódon épület copfhomlokzatának ablakszelei negyven éve hűnyva: 1924-ben gördült le utoljára a függöny a Várszínház előadásán. A második világháború pusztító ostroma óta a romok, majd évek múltán a Vár újjáépítésének munkálatai a megközelíthetlenség sötényét vonták az épület köré. A gyermekkori várbeli séták élménye megőrizte a szendergő Várszínház emlékét, és az emlékezést sóvár érdeklődéssé forrósítja az a hír, hogy a Várszínház az újjáépítés befejezése után ismét kitarja kapuját, és Nemzeti Színházunk kamaraszínháza lesz.

A Várszínház, mielőtt színházzá lett, a várbeli karmelita szerzetesrend temploma volt. Amikor II. József 1783-ban elrendelte, hogy a helytartótanács, az udvari kamara és a hétszemélyes tábla Pozsonyból Budára helyeztessenek át, gondoskodni kellett a Pozsonyból áthelyezett hivatalnokok kulturális igényeinek kielégítéséről is. A császár felvilágosodott szellemű intézkedései során a hasznos munkát nem végző szerzetesrendeket — köztük a karmelita rendet — feloszlatta, és így a karmeliták budai klastromát a hozzá tartozó templomépülettel együtt bezárták. Nemi sokkal később, 1786-ban, II. József a helytartótanács elnökéhez intézett leiratában elrendelte, hogy a karmelita rendházat és a templomot bocsássák a szórakozni vágyó budai közönség rendelkezésére, mégpedig a kolostor földszinti helyiségeiből és ebédlőjéből kaszinót, a templomból, „amelynek persze templomjellegét és alakját el kell veszítenie”, színházat alakítsanak.

Az átépítéssel Kempelen Farkast bízták meg. A tornyot lebontatta, az egyhajós templomtérből nézőteret, a szentélyből színpadot épített, és a barokk homlokzatot a kor ízlésének megfelelően copfstílusú homlokzattá alakította át.

A templomépület adta megkötöttségek ellenére a zseniális Kempelen Farkas cél szerű, kitűnő akusztikájú színházat épített, amely ünnepélyes szépségű homlokzatával külsejében is méltóan kifejezte rendeltetését. Ez a homlokzat egyik legszebb emléke copfstílusú építészetünknek. A következő, maga készítette latin nyelvű stórfát kívánta felírni rá: Ubi missae Nunc musae Ubi tabernaculum Nunc spectaculum — ami magyarul körülbelül ezt jelenti: Ahol hajdan misét mutattak be, ott most a Múzsáknak áldoznak, Ahol hajdan az oltáriszentséget imádták, Ott most a látványosságoknak hódolnak. A helytartótanács azonban, amely már a templom színházzá való átépítését sem nézte jószemmel, a versikét frivolnak találta, és felírását nem engedélyezte.

Az egykori karmelita templomból átalakított színház 1787-ben megnyílt, és megkezdte viszontagságos pályafutását.

A Várszínház időrendben Magyarország negyedik színháznak használt épülete. Az első az 1730-ban megnyílt pozsonyi színház volt, a második a pesti Rondella, amelyet 1771-ben kezdtek színházként használni, a harmadik Budán, a hajóhid hídfőjénél

(a mai Várkert Kioszk helyén) 1783-ban épült faszínház, a negyedik a Várszínház. Mind a négy német színházként kezdte meg a működését.

A német színháznak indult Várszínház falai között került sor az első magyar nyelvű színelőadásra. II. József halála után nagy lendületet vett a magyar nyelv és a magyar kultúra megújításáért folyó küzdelem. Ennek a küzdelemnek volt lelkes és elszánt katonája az a néhány ember, aki Kelemen László vezetésével, a nemzeti kultúrába vetett hit megszállottságával 1790 szeptember végén megalakította az első magyar színtársulatot. A pest-budai színházak német bérlőjétől csak hosszas és megalázó alkudozás után sikerült Kelemenéknek egy előadásra bérbe kapniuk a Várszínházat, majd még egy előadásra a pesti Rondellát.

1790. október 25-én a Várszínház falai között mécses világánál megtartották az első magyar nyelvű színelőadást. Az előadás magyar nyelvű volt, de a darab — Simai Kristóf kegyesrendi szerzetes Igazházi című „érzékeny játéka” — szellemében és stílusában az akkoriban divó német szentimentalizmusnak a terméke. Amikor Kelemenék színtársulata megalakult, a magyar drámairodalom még gyermekcipőben járt. Kazinczy ugyan ekkor már lefordította volt a Hamletet, s Kelemenék tervebe is vették, hogy a Hamlettel lépnek először színpadra, de az idő rövidege és a kedvezőtlen körülmények megakadályozták a szép terv valórváltását. Mégis az ő vándortársulatukhoz és a Várszínház épületéhez fűződik az első magyar nyelvű Shakespeare-előadás: 1793. március 13-án bemutatták a Romeo és Júliát. Ám csak a történet volt Shakespeare-é, a nyelv még nem; nem az eredeti Shakespeare-darab, hanem egy német átdolgozás gyenge fordítása került színre.

A Várszínház

Mégis ettől az előadástól számíthatjuk Shakespeare diadalútját a magyar színpadokon.

1796-ban, a magyar jakobinus mozgalom bukása után — és részben annak következményeképpen — Kelemen Lászlóék színtársulata feloszlott, és a magyar múzsa negyven éven át nem jutott szóhoz a várbeli színházban.

1800. május 7-én a Várszínház páratlan zenetörténeti jelentőségű esemény színtere volt. József nádor feleségének, a tizenhét esztendőes Alekszandra Pavlovna hercegnőnek a névnapja alkalmából többnapos ünnepséget rendezett. Az ünnepségeket egy várszínházi hangverseny fejezte be, amelyre Brunswick Ferenc gróf ajánlatára meghívták Bécsből a fiatal Beethoven. Beethoven várszínházi hangversenyének műsorát nem ismerjük, a színlapokból nem maradt példány, a korabeli újságok pedig a hangversenyt az ünnepségek sorában csak szűkszavúan érintik, a műsort nem ismertetik. A bécsi Magyar Kurir megemlíti, hogy „egy Beethoven nevű híres muzsikusa a Forte Pianon való mesterséges jádása által mindenkinek magára vonta a figyelmességét”. A Várszínház falai Beethoven zongorajátékát visszhangozták. A korabeli lapokban való búvárokodás mégis jár némi eredménnyel: a Vereinigte Pester und Ofner Zeitung említi, hogy Beethovennel együtt egy Giovanni Punto nevű kürtművész is szerepelt a hangversenyben. Ebből arra következtethetünk, hogy Beethoven új művét — a zongorára és kürtre

A Várszínház nézőtere

irt szonátáját — adta elő, amelyet néhány héttel korábban mutatott be a bécsi közönségnek.

A század első évtizedeiben a magyar színjátszás Kassán és Kolozsvárott húzódott meg. 1833-ban — miután a Várszínház német bérlője megbukott, és a színház gazdátlanul állt — Széchenyi István közbenjárására a kassai színház társulatának prózai csoportja két évre ingyen megkapta Buda város tanácsától a Várszínház épületét. A Várszínház igazgatója akkor Fáy András és Döbrentei Gábor volt, és a társulat tagjai között találjuk Lendvay Mártont, Lendvayné, Megyery Károlyt, Kánthornét, Egressy Gábort, Bartha Jánost, Szentpéteryt, Szentpéterynét, Telepy Károlyt, akik közül sokan később a Nemzeti Színház színpadán a magyar színjátszás első nagy garnitúráját alkották. A harmincas években a Várszínház színpadán indult el pályáján Laborfalvy Róza és 1835-ben fél esztendeig ott vendégszerepelt Déryné.

Az első előadást 1833. július 7-én tartották. A műsoron a „Bocskay István harcias játék”, az akkor divatos Kotzebue egyik színfalhasogató színdarabjának átdolgozása szerepelt. A műsorpolitikát az adottságok és a lehetőségek szabták meg. A magyar színjátszás bölcsőjét nem királyi és főúri mecénások ringatták, mint más szerencsésebb nemzetekét, s ezért a műsornak a hatásvadászó és érzelgős német drámákon nevelkedett közönség ízléséhez is igazodnia kellett. És ne feledjük: a magyar drámairodalom ekkor még csak gyermekkorát élte, és a jó fordítás is kevés volt. De négy nappal a megnyitás után már Kisfaludy Csalódások című vígjátéka került színre. A Várszínház társulatának állandó műsordarabja lett Kisfaludy Kérők, Stibor vajda, Csalódások című színdarabja, Dugonics Báthory Máriaja, Vörösmarty Várnász című drámája. Bemutatták Katona József Héderváry Cecília és Luca széke című színműveit, és 1835. február 27-én Kassa és Kolozsvár után a fővárosban először, a Várszínház színpadán mutatták be a Bánk bánt.

1835-ben a Várszínház új szerzőt avatott: a társulat egyik fiatal tagját, Szigligeti Edét. A kijátszott cselek című darabját mutatták be. A világirodalom klasszikusait olyan művek képviselték a repertoárban, mint a Hamlet, a Macbeth, a Makrancos hölgy, Molière Botosinálta doktora, Schillertől az Armány és szerelem, az Orleans-i szűz és Stuart Mária. A színház a korabeli külföldi klasszikusok bemutatásával is igyekezett lépést tartani. Műsorain Grillparzernek két műve is szerepelt: a Sappho és az Ósanya.

A játéktípuson még érződött, hogy a magyar színjátszás pajtáiban és fészereiben indult el, és a deklamáló, patetikus német iskola volt a tanító mestere. Annál nagyobb érdem, hogy a Várszínház deszkáin már a harmincas években szárnyát bontogatta a természetes, közvetlen játékmód, Megyery, Telepy és Kánthorné játékában.

A magyar színjátszás útja nem volt rózsákkal behintve. Télien, amikor a hajóhidat lebontották, a Várszínház sokszor csaknem üres nézőtér előtt játszott. Buda lakossága egymaga nem tudta a színházat estéről estére megtölteni, Pestről meg csak csónakon lehetett átkelni, ez pedig veszélyes vállalkozás volt. Egyszer, amikor Szentpéteryé, a társulat fiatal tagja csónakon átkelt a zajló Dunán, megfázott, köhögni kezdett. Betegségéből nem is épült fel.

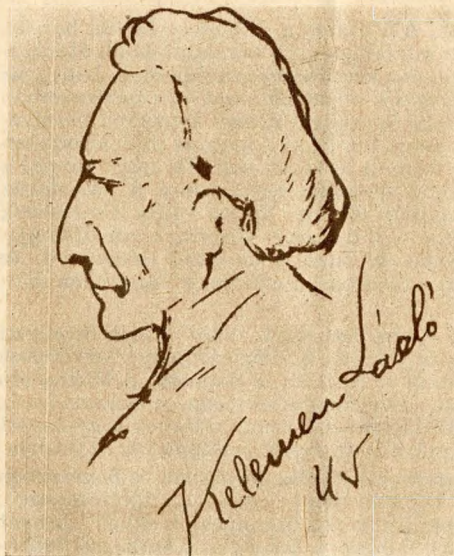
A Várszínház legszebb korszakai közé tartozott Déryné félesztendei — 1835 májusától novemberig tartó — vendégjátéka. A közönség a nagyon népszerű művésznő kedvéért estéről estére zsúfolásig megtöltötte a nézőteret. Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni Déryné naplójának budai vendégszereplésére emlékező sorait: „... azok az áldott pestiek! Még most is csodálom, ha eszembe jut, nyáron a borzasztó meleg, télen a zimankós idő, veszedelmes út a hajóhídon át, sokszor csónakon és a Várba való fásaszto fölhatolás — és ők jöttek, és nem riadtak vissza semmitől.”

1837-ben megnyílt a Nemzeti Színház. A Várszínház társulata teljesítette küldetését, mert — mint az Életképek írta — „Buda várában vettetett meg első alapja a nemzeti játékszínünknek”.

1837-től 1870-ig a Várszínházban a német színjátszás vetette meg a lábát. A negyvenes években a forradalom felé sűrűsödő reformkor a Várszínházat is a nemzeti művelődésnek követte. Amikor 1846-ban a színház német bérlője csődbe jutott, a budai Casino aláírásokat gyűjtött, hogy a várbeli színház legyen Buda állandó magyar nyelvű színháza. Erre annál is inkább szükség volt, mert állandó híd még nem lévén, a budai lakosság egész télen át nem jutott el a Nemzeti Színházba. A Casino ívei gyorsan megteltek, sőt Buda lakossága lelkesen kezességet vállalt a páholyok és a zártszékek előzetes kibéreléséért is. A márciusi napok forradalmi levegőjének előszele csap ki az Életképek megsárgult lapjairól, amikor a Várszínházra vonatkozó sorokat olvassuk: „Távolról sem vagyunk barátai a legkisebb kényszerítésnek még akkor sem, ha saját javára s üdvére kellene valakit kényszerítenünk. Az ügy azonban nem így áll. A kibocsátott ívek remény felett sűrűn telnek. Az állandósítandó magyar színház mellett szól a közvélemény, a közóhajtság. Hiába egy pár macacs váll erőszakos nekifeszítése az ajtó megnyitása ellen, melyen egy nemzet kopogtat és kér bebocsátást.”

A Várszínház azonban mégis német színház maradt, mert Buda város tanácsa a közvélemény kívánsága ellenére, suttymomban a pesti német színház bérlőjének engedte átá

Kelemen László

Déryné Széppataki Róza

Egressy Gábor

Megyeri Károly

1870-től 1924-ig a Várszínház élete a létért való küzdelemben telt el. A magánbérlek tönkrementek, a budai közönség Pestre járt színházba. Hogy mégse kelljen a színházat bezárni, a Nemzeti Színház hetenként két előadást tartott benne.

1889-ben azonban veszélybe került a Várszínház. A Sándor-palotát miniszterelnökséggé alakították át, s a műemlékek iránt érzéketlen hivatalos tényszerzők elrendelték a hozzá csatlakozó Várszínház lebontását. 1889. március 29-én megtartották a búcsúelőadást. Elszavalták Várady Antal Búcsúelőadás című költeményét, amely felidézti Kelemen László szintársulatát és az első magyar nyelvű színelőadást. A közönség a Himnuszt énekelte. A hatóságok azonban valamilyen okból halogatták az épület lebontását. Aki időt nyer életet nyer. A Várszínház mégsem került a bontócsákány alá. Évekig tartó szünet után ismét tartottak benne előadást egészen addig, amíg 1924-ben a karzat le nem szakadt, a nézőtér életveszélyessé nem vált. Ekkor a színház — úgy látszott örökre — becsukta kapuit.

1928-ban különféle tervek merültek fel az épület felhasználására — arról azonban nem volt szó, hogy ismét színház legyen. A magánvállalkozók nem hagyománytisztelők, az állam pedig nem áldozott arra, hogy a nagymúltú színházat szubvencionálja. A miniszterelnökség az épületet a saját céljaira akarta igénybe venni. Szóba került az is, hogy hivatali helyiség lesz belőle, vagy hogy az Országos Levéltár raktárákát használja. Végül azonban ezekből a tervek közül sem lett semmi, és az épület zárva maradt. 1943-ban tűzrendészeti okok miatt a nézőtér és a színpad berendezését lebontották, s ekkor egyesek azt javasolták, hogy az épület legyen az, ami hajdan volt: templom. Mintha bizony kevés templom lett volna a Várban, és sok színház Budán!

A második világháború szörnyű várbeli ostromában az épület megsérült, de nem pusztult el.

Az újjáépítés elérte a Várat és a kultúrközponttá épülő Várban a Várszínház Nemzeti Színházunk kamaraszínháza lesz. Történelmi elégtétel adatik: Budának végre lesz állandó színháza. És a Várszínház lesz fővárosunk egyetlen műemléki színházépülete. A műemlék, ha eredeti rendeltetését tölti be, már nemcsak emlék, hanem folyamatoság, élő hagyomány, összekötő kapocs múlt és jelen között. És jelkép is: azt az épületet, amelyet a felvilágosodás adott át a művelődés céljainak, a sötétség korszaka után felszabadult hazánk kelti új életre és teszi az egyetemes kultúra nagy vérkörébe kapcsolódott nemzeti kultúránk otthonává.

Révné Földes Ilona